

Antti Eskola – 60-luvun liberaali sosiologi ja individualisti

Jokainen yhteiskuntatieteiden opiskelija 1960-luvulla aloitti menetelmäopintonsa ”eskolaykkösestä”, Antti Eskolan (1934–2018) teoksesta *Sosiologian tutkimusmenetelmät I*. Minäkin tutustuin ensimmäisenä opintovuonnani 1964 ensin eskolaykköseen ja vasta paljon myöhemmin, 1970-luvulla, Eskolaan henkilökohtaisesti. Eskola oli paradoksaalinen sekä tutkijana että henkilönä. Hän väitteli vuonna 1962 Helsingin yliopistossa omiensa sanojensa mukaan ”iloisella, innostavalla ja vapaalla” Allardtin sosiologian laitoksella. Väitöskirjani alulle suomalaisen kokeellisen sosiaalipsykologian, jonka Eskola myöhemmissä teoksissaan melkein tuhosi – tosin tässä tuhotyössä oli hyvänä apuna vuoden 1968 opiskelijavallankumous.

Väitöskirjaa seurasi nopeasti joukko suomalaisen yhteiskunnan ongelmia käsitteleviä julkaisuja, mm. maalaisia ja kaupunkilaisia käsittelevä kirja sekä maanpuolustusasenteita ja isänmaallisuutta koskeva artikkeli. Eskolan RUK-kurssitoveri Pekka Tarkka kertoo muistelmissaan, että ”kahdeksantoista turkulaista vänrikkiä lähti rynnäkköön”, kun Eskola ”pyrki määrittelemään isänmaallisuuden niin, että kaikki yhteiskuntaryhmät voisivat tuntea sen omakseen. Vänrikkien mielestä Eskola oli individualisti ja materialisti”. Liberaalin amerikkalaisen edistysuskon hengessä laadituilla tutkimuksillaan Eskola kilpaili tasaväkisesti Suomen ensimmäisestä sosiaalipsykologian professorista Helsingissä opettajansa Kullervo Rainion (1924–2020) kanssa ja sai jo kolme vuotta väittelynsä jälkeen nimityksen Tampereen yliopiston sosiaalipsykologian professoriksi.

Vuosi 1968 polarisoi sekä yhteiskuntaa että yhteiskuntatieteitä. Rainio päätyi eduskuntaan kokoomuksen ja myöhemmin perustuslaillisten edustajaksi, Eskola taas ryhtyi kirjoittamaan pamfletteja, joissa hän ilmoitti kannattavansa sosialismia. Eskolasta ja Rainiosta tuli entisiä ystäviä. Ensimmäinen pamfletti oli vuonna 1968 ilmestynyt *Suomi sulo Pohjola*, jossa näkyy kolme Eskolaa: liberaali 50-lukulainen intellektuelli, sosialismia

kannattava yhteiskuntakriitikko ja saarnaaja, joka puhuu ”lapsuutensa moraalisen-uskonnollisella päätöksellä”, lainatakseni Risto Alapuroa.

Sosiaalipsykologina Eskola yhdisti kaksi ensin mainittua minäänsä hylkäämällä entisen asenne–normi-ajattelumallin ”pinnallisena ja naiivina” ja ottamalla teksteihinsä mukaan marxilaisia ja yhteiskuntakriittisiä aineksia, esimerkiksi ensimmäisessä suomalaisessa sosiaalipsykologian johdantokirjassa vuonna 1970. Teokselle oli yhteiskunnallinen tilaus, sillä se käännettiin viidelle kielelle. Siitä alkoi myös Eskolan sosiaalipsykologian teoreettisiin ja metodologisiin perusteisiin kohdistuva tutkimus, joka jatkui koko 1980-luvun, mm. Suomen Akatemian tutkijaprofessuurissa 1982–87. Vaikka Eskola arvosteli kirjoituksissaan individualismia, hän oli tutkijana individualisti, mikä näkyy myös melko harvalukuisina yhteisjulkaisuina. Eskola sanoi joskus minulle, että mieluummin hän olisi tehnyt yksin töitä, mutta kun tutkijaprofessori edellytti ryhmän muodostamista, niin olihan se mukava tapa tarjota töitä nuoremmille.

Myös persoonallisuutena Eskola oli äärimmäisyysien ihminen, milloin lempeä ja leppoisa, milloin poleeminen ja hyökkäävä, periaatteenaan ”normit on tehty rikottaviksi”. Monet kollegat muistavat illanvietot, joissa Antti innostui painimaan, yhtä hyvin suomalaisten kuin venäläistenkin kollegoiden kanssa.

Keväällä 1979 Moskovassa oli ensimmäinen neuvostoliittolais-suomalainen persoonallisuuden psykologian symposio, johon Antti ja minä molemmat osallistuimme. Symposio jatkui vielä Leningradissa, jonne siirryttiin junalla. ”Värikäs” on mieto sana kuvaamaan tuon kaikille suomalaisille osanottajille unohtumattoman junamatkan tapahtumia, jotka päättyivät siihen, että neuvokas tulkkimme onnistui kaunopuheisuudellaan pelastamaan Antin joutumasta poliisin putkaan. Osanottajat majoitettiin Leningradissa kahden hengen huoneisiin, Antti ja minut – ilmeisesti sosiaalipsykologeina – samaan huoneeseen. Vaikka päivä oli

jatkunut värikkäissä merkeissä myöhään iltaan, Antti puki aamulla verryttelypuvun ylleen ja lähti aamulenkille, jonka jälkeen hän ryhtyi rauhallisesti kirjoittelemaan kolumnia *Tiedonantajaan*. En voinut kuin ihmetellä karhumaisen vanhemman kollegan uskomatonta kestävyyttä ja nopeaa psykologista metamorfoosia.

Vaikka tapasimme Antin kanssa monissa paikoissa, Amsterdamissa poliittisen psykologian kongressissa, Varnassa Tonavan maiden (!) psykologien konferenssissa ja Espoossa Euroopan sosiaalipsykologian yhdistyksen kokouksessa, parhaat tieteelliset keskustelut kävimme legendaarisessa Moskovan-junassa. Keskustelu meni tyypillisesti niin, että Antti testasi minuun kulloinkin tekeillä olevan kirjansa ideoita. Näin sain tutustua esimerkiksi vuonna 1985 ilmestyneeseen *Persoonallisuustyypeistä elämäntapaan* -teokseen, jossa yhtenä keskeisenä ideana oli venäläisen kulttuurihistoriallisen koulukunnan toiminnan teorian käyttäminen yhteiskuntatieteellisiin selityksiin.

Kun Rainio lähti eläkkeelle vuonna 1986, Eskola haki hänen virkaansa 13 muun hakijan kanssa ja sijoittui asiantuntijalausuntojen perusteella ykköseksi (allekirjoittanut oli kakkonen). Ehdollepanon jälkeen syksyllä 1988 hän kuitenkin peruutti hakemuksensa, valittuaan ”huolellisen harkinnan jälkeen vähemmän vaivan tien”. Olen varma, että hän oli tuon muistelmissaan mainitsemansa huolellisen harkinnan jo tehnyt, kun tapasimme joillakin kutsuilla. ”Peruutan hakemukseni, jos tulet dosentiksi Tampereelle”, hän sanoi. Pidin dosenttiopetukseni perjantaisin ja aika usein iltapäivällä luentoni jälkeen Antti vinkkasi minut huoneeseensa, missä valkoviinilasini ääressä juttelimme sosiaalipsykologiasta. Uskonnosta emme puhuneet koskaan.

Jossain suomalaista sosiaalipsykologiaa käsittelevässä lehtikirjoituksessa todettiin, että vuosi 1968 tappoi suomalaisen kokeellisen sosiaalipsykologian miltei kehtoonsa. Vaikka Antin nimeä ei jutussa mainittu, hän reagoi tähän hieman ”se koira älähtää” -periaatteen mukaan – olihan hän kirjoissaan leimannut kokeet niin vahvasti kapitalistiseksi manipulaatioksi, että lukijat tulkitsivat hänen torjuneen koko menetelmän. Muistelmakirjassaan *Mikä henki meitä kantaa* vuonna 2009 suomalaisen kokeellisen sosiaalipsykologian perustaja kirjoitti:

”... sen lauseen, että koe on menetelmä, ’jollaisia jokainen järkevä tieteellinen tutkimussuunta käyttää’, ne pirulaiset ilmeisesti jättivät lukematta.”

Reservin luutnantti Eskola oli aktiivinen sekä rauhantutkimuksessa että sotilassosiologisessa seurassa; vielä vuonna 2013 hän kirjoitti lausunnon maanpuolustuskorkeakoulun sotilassosiologian professuurin hakijoista. Hän toimi myös kansainvälisen politiikan psykologian yhdistyksen johtokunnassa.

Syksyllä 2006 Eskolan kirja *Yksinkertainen usko* osui Rainion käsiin kirjakaupassa ja teki tähän niin syvän vaikutuksen, että hän kirjoitti Anttille kirjeen. Sosiaalipsykologian perustajien välille solmiutui uudelleen ystävyys. Kun näin Antin viimeisen kerran Tampereen yliopistolla virkaansuutujaisissa päivää ennen hänen kuolemaansa, hän lähetti Kullervolle terveisiä. Viimeisestä tapaamisestamme välittyi Antista minulle suuri tyyneys ja rauha, aika myrskyisen elämän jälkeen.

KLAUS HELKAMA

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian emeritusprofessori.